

ПРВО ПОГЛАВЈЕ: Економиите и општествата

Иако е вообичаено војните во почетокот на XX век (Балканските војни и Првата светска војна) да се гледаат низ призмата на растечкиот национализам во Европа, нив не е можно да ги разбереме доколку ги објаснуваме исклучиво преку политиката и идеологијата. За да го преиспитаеме нашето видување на војните што ја трансформирале картата на Југоисточна Европа, неопходно ни е длабоко разбирање на економските и на општествените промени на глобално и на локално ниво.

Сите балкански држави на крајот од XIX и во почетокот на XX век се пример за брз општествено-економски развој, и покрај нивните разлики во однос на општествената структура, економските одлики и политичкиот систем. Порастот на населението и развитокот на градовите, импресивните јавни градби, имплементацијата на индустрискиот развој, активните трговски односи и експанзијата на школството, се најзначајните трендови во процесот на модернизацијата. Тој тренд тече паралелно со развивањето на војските и на поморските сили, и со вистинска трка во вооружување која се одвива во годините пред Балканските војни.

Меѓутоа, друга страна на економскиот развој претставува порастот на владините заеми и задолженоста на сите балкански држави, што довело до странска контрола врз националните економии како средство да се избегне банкротството или, пак, како последица од тоа (во случајот на Грција во 1893 година). И Османлиската Империја и балканските држави се изложени на интензивен економски пробив од Запад во „ерата на империјализмот и капитализмот“ - според зборовите на Л. С. Ставријанос - која ја карактеризира „трката по империји“ и потрагата по странски пазари од страна на индустријализираниот Запад.

Владините заеми се тесно поврзани со изградбата на железница, што им одговара и ги задоволува западните економски и политички интереси во Југоисточна Европа. Британските интереси препочитаат железницата да се гради од крајбрежните пристаништа кон внатрешноста на Балканот, за да се овозможи навлегување на британските производи на Полуостровот. Но, Австрија е заинтересирана за градење на линијата север-југ која ќе минува низ Босна и Србија кон Солун. Градењето на железницата на Балканот започнува по завршувањето на Кримската војна, истовремено отсликувајќи ги и доминантниот западен модел на економски развој, но и конфликтните економски и политички интереси на Големите сили.

Покрај тоа, појавата на пазарната економија и замената на традиционалното стопанство, со стопанство базирано врз пари, како и пренаселеноста, имаат несакани последици за балканските селани кои страдаат од глад за земја, поради што се принудени на емигрирање. Индустрискиот развој е мошне бавен и сите балкански ќе земји останат предоминантно аграрни.

Сепак, урбанизацијата, навлегувањето на новите технологии и новиот транспорт, како и експанзијата на основното образование, ќе извршат значително влијание врз животите на луѓето не само во градовите, туку и по селата. Промените во сфаќањата, во секојдневниот живот и во начините на обезбедување живејачка, го поткопуваат традиционалното општество и едновремено ја воспоставуваат модерната бирократска држава.

Ова поглавје нуди преглед на балканските општества пред Војната, во споредба со паралелните промени во Западна, Централна и Јужна Европа. Во првиот дел се опфатени демографските и општествените промени и континуитети: луѓето кои живееле во традиционалните мултиетнички

градови како Солун - типичен полиглотски османлиски град-пристаниште, луѓето кои мигрирале кон Америка, следејќи го сонот за подобар живот, селаните кои ја обработувале земјата или ги одгледувале овците. Во вториот дел се документиран економските еволуции преку различни аспекти, какви што се: државните буџети, трговските односи, земјоделството, индустријата и градењето на железницата. На крајот, во третиот дел се следат културните и технолошките промени кои извршиле значително влијание врз животите на луѓето: школството и писменоста, кината и телеграфите, велосипедите и романите се само некои од темите кои можат да ни помогнат подобро да ги разбереме годините пред Балканските војни.

Ia. Народот

ТАБЕЛА 1
Пораст на населението на Балканот, 1878-1912

Датум на пописот	Романија	Бугарија	Србија	Грција ¹
1878-79	4 486			1 679
1880		2 823		
1884			1 902	
1887		3 154		
1889-90	5 038		2 162	2 187
1892		3 311		
1894	5 406			
1895-96			2 312	2.434
1899-1900	5 957	3 744	2 494	
1905		4 036	2 689	
1907				2 632
1910		4 338	2 912	
1912	7 235			

Извор: Jackson-Lampe, стр. 166.

? Пресметајте го процентот на раст за секоја земја одделно. Споредете ги резултатите и обидете се да ги објасните разликите меѓу земјите. Кои фактори влијаеле врз порастот на населението во балканските земји?

► сл. 1 Битола/Манастир

? Што мислите, на која религија и припаѓаат луѓето што живеат во овој град?

Национален историски музеј, Атина, K2 1581

¹Грција ги анектира областите Тесалија и Арта во 1881 година, што го објаснува зголемениот раст на населението. Општо земено, за подобар увид во демографските промени, би требало да ги разгледаме промените во рамките на државните граници во тој период.

ТАБЕЛА 2

Населението во помалите* и поголемите градови во балканските нации-држави, 1860-1910

	Романија		Бугарија		Србија		Грција	
	Вкупно население (илјади)	Градско население (%)	Вкупно население	Градско население (%)	Вкупно население	Градско население (%)	Вкупно население	Градско население (%)
1860-61	3 918	12						
1874					1 354	11		
1877-79	4 486				1 700		1 654	18
1884	4 862		3 024	18	1 902	12		
1889-90	5 318	17	3 232	19	2 162	13	2 187	
1895-96	5 710		3 441		2 312	14	2 434	
1899-1900	5 957	19	3 716	19	1 493	14		
1907	6 684						2 632	24
1910	6 996	18	4 306	19	2 912	14		
	Градско население	Букурешт	Градско население	Софија	Градско население	Софија	Градско население	Софија
1860-61	313	122						41
1874					174	27		
1877-79		177	543	20			293	63
1884					236	35		
1889-90		220	610	45	286	54	465	108
1895-96					319	59	526	
1899-1900	1 120	276	700	67	351	70		111
1907							628	167
1910	1 195	341	829	103	483	90		

Белешка: *Минимум од 2 000 луѓе

Извор: Jackson-Lampe, стр. 166.

❓ Коментирајте го порастот на градското население во споредба со порастот на населението на Балканот во целина. Зошто населението во главните градови има тенденција да расте побргу отколку во другите места? Споредете ги овие податоци со современите податоци: колкав е процентот на градското население?

► сл. 2 Жени во Костур/Касторија, почеток на XX век

❓ Како се облечени овие три жени? Што може да се заклучи од коегзистенцијата на традиционалната и западната облека?

Parazoglou², стр. 51.

² Фотографот Леонидас Папазоглу (1872-1918) живеел и работел во Костур. Како момче, заедно со родителите и помладиот брат Пантелис, се преселил во Истанбул каде што двајцата браќа го совладале фотографскиот занает. Кариерата на фотографи ја започнале во Костур во 1898 или 1899 година, и успеале да ја монополизираат целата фотографска дејност во регионот.

ТАБЕЛА 3

Проценки за населението во европските покраини на Османлиската Империја во 1911

Покраини	Муслимани	Грци	Бугари	Ерменци	Католици	Евреи	Други	Вкупно
Едрене (Адријанопол)	795 706	395 872	171 055	33 650	12 783	9 034	44 552	1 426-632
Солун (Салоника)	604 780	397 795	271 359	87		62 290	11 604	1 347 915
Јанина (Јања)	244 638	311 032				3 990	1 175	560 835
Битола (Манастир)	455 720	349 541	246 344	9		10 651	2 614	1 064 789
Скадар (Шкодра)	218 089	10 755			120 611			349 455
Косово	959 175	92 541	531 453		14 887	3 287	1 606	1 602 949
Вкупно	3 242 108	1 557 536	1 220 211	33 746	148 281	89 162	61 531	6 352 575

Извор: Cem Behar, стр. 54.

Етничко-јазичните категории што ги користи османлиската администрација строго се придржуваат до деноминалните поделби произлезени по распаѓањето на класичниот *милетски* систем. Сите муслимани се вброени во една хомогена група, и покрај етничките и јазичните разлики меѓу нив. Постои тенденција православните христијани да бидат сметани или за Грци, бидејќи ја поддржуваат Вселенската патријаршија или за Бугари наклонети кон Егзархијата. Тоа објаснува зошто, на пример, во табелата нема Албанци или Срби (кои би се нашле во табелата според нивната религија или црковната надлежност, но не и според националноста). Освен тоа, некои групи, како жените, не се целосно избројани. Последниот османлиски попис е спроведен во 1905/6 година. Прашањето за валидноста на османлиските пописи е многу дискутирано. Општо земено, треба да бидеме претпазливи кога користиме статистички податоци од тој период дури и тогаш кога податоците не се намерно искривени за политички цели (како во случајот со Табела 13).

► сл. 3 Секојдневниот живот на улиците во пазарните квартави, Солун.

Погледнете ја внимателно облеката на луѓето што одат по улицата: како се облечени? Што мислите, од која националност се тие? Дали знаете кои националности коегзистирале во Солун непосредно пред Балканските војни? Дали овој пазар ве потсетува на некое слично место што го знаете?

Megas, *Souvenir*, стр. 50, сл. 49.

► сл. 4 Овчи пазар во Истанбул/Цариград

Историско и етнографско друштво на Грција, Атина

ТАБЕЛА 4

Етничката дистрибуција на населението во Цариград, 1897

Етничка група	Број
Турци	597 000
Албанци	10 000
Курди	5 000
Грци	236 000
Ерменци	162 000
Евреи	47 000
Срби	1 000
Христијански Арапи	1 000
Вкупно	1 059 000

► сл. 5 Овчари во Епир, 1912

Boissonas, *L'image de la Grece...*, Женева 1913, во Hadjiiossif, том А1, стр. 57.

ТАБЕЛА 5
Прекуокеанска миграција од балканските нации-држави, 1876-1915

Во области надвор од Европа*	Романија бруто		Бугарија бруто		Србија бруто		Грција бруто	
1876-85	1 224						530	
1886-90	5 224						1 881	
1891-95	2 211						4 790	
1896-1900	10 541		160				11 189	
1901-05	37 225		6 661		42		51 479	
1906-10	20 707		37 643		228		122 275	
1911-15	15 295		35 836		1 117		127 811	
Романија	Романија		Бугарија		Србија**		Грција	
Само во САД	бруто	нето***	бруто	нето***	бруто	нето***	бруто	нето***
1876-85	1 224				530			
1886-90	5 135				1 881			
1891-95	2 209				4 790			
1896-1900	10 541		160		11 189			
1901-05	35 181		6 662	42	49 962			
1906-10	17 823	14 239	32 643	21 889	228		117 557	84 355
1911-15	11 187	9 057	21 487	1 575	1 052		118 916	46 577

*Ги вклучува Канада, Австралија, Нов Зеланд, Аргентина, Бразил и САД ;

Извор: Jackson-Lampe, стр.196.

** Србија и Црна Гора заедно; *** Пресметано врз основа на податоците од 1908-1910 година.

Какви видови миграции познавате? Како ќе ја карактеризирате прекуокеанската миграција? Како миграција предизвикана од економски, културни, етнички, религиозни причини или принудна / недоброволна миграција (на пример, бегалци од војна или поради промена на границите) или како нешто друго?

Како влијаат врз емигрирањето порастот на населението и урбанизацијата?

I-1. Стив Хаџис³, грчки емигрант во САД, говори за своето искуство

Најпрвин во САД дојдоа двајца мои браќа и почнаа да работат во Чикаго. Бевме шестмина браќа. Двајцата што дојдоа во Чикаго не испраќаа пари како што требаше за да се платат долговите на нашето семејство во Грција. Тогаш татко ми се разболе и им напиша на своите деца во Чикаго да дојдат во Грција и да го видат за последен пат. Само едниот од нив, Перикле, кој беше најголем трошација, зеде пари на заем и дојде во Грција. Штом брат ми дојде во Грција, татко ми оздраве. По една недела, татко ми сакаше да купи вреќа брашно за фамилијата. Тој го праша брат ми од Америка: „Перикле, имаш ли пари да ми дадеш на заем да купам малку брашно?“ Брат ми, иако беше дојден од САД, немаше пари. Тогаш татко ми мораше да излезе и да побара пари за брашно на заем од еден наш чичко. Но, во мало село какво што беше нашето веднаш се расчу дека синот на Хаџис од Америка нема ич пари. Кога ги чу шушкањата по селото, Перикле се засрами и му рече на татко ми: „Дојди и ти со мене во Америка за да можеме да спечалиме пари, па да видат овие тупациве кој колку вреди“. Така и ние другите решивме да емигрираме. (...)

Пред да излезам од Грција, Америка ја замислував како шарена калеидоскопска слика и полна со пари. Никогаш не мислев дека ќе се најдам овде. Ние само знаевме дека сè има во изобилие.

Vlachos, стр. 122.

Околу 1890 година емигрирањето од Грција станува масовен феномен, а целта на најголемиот број емигранти се САД. Иако егзодусот никогаш не ги достигнува бројките на некои други европски земји, се проценува дека во периодот меѓу последната деценија од XIX век и 1924 година, во САД се доселиле околу 500 000 Грци. Факторите што ги тераат Грците да емигрираат се слични со оние поради кои и другите европски народи заминувале во САД, во тој период: можноста да се најде работа и да се подобри сопствената економска позиција во времето на засилената американска индустријализација; општествено-економските услови во татковината: поради навлегувањето на пазарните сили во традиционалниот систем на мали имоти, земјоделството на Пелопонез, особено во реоните кои произведуваат суво грозје, по еден период на подем, влегува во тешка криза, па многу од селаните не можат да ги плаќаат даноците поради високите камати и високите цени на трудот и производството. Тоа, во комбинација со фактот дека Грција нема создадено индустриски сектор и со желбата (поттикната со фамата за богатење во Америка) и можноста (поради подобриот транспорт) да се мигрира, се главните причини кои натерале толкав голем број Грци да ги напуштат своите села и да заминат во една далечна странска земја. Најголемиот дел од нив се мажи кои започнуваат со физичка работа во фабрики, мелници, рудници и пруги. Но еден значаен број од првите мигранти ќе ги искористат потребите на растечкото градско население и ќе станат претприемачи со свој бизнис.

³ Стив Хаџис бил грчки емигрант од Пелопонез, кој отишол во САД во почетокот на XX век. Хаџис бил еден од малубројните Грци кои, по неколку години во емиграција, се населиле во Андерсон, Индијана, привлечени од можноста да си отворат мали дуќани кои ќе работат за потребите на растечкото население на градот.

Обидете се да видите делови од филмот „Америка, Америка“ на Е. Казан; поразговарајте за „американскиот сон“ и за начините како тој се раширил по внатрешноста на разни балкански држави, неговата улога во поттикнувањето на миграцијата и во тоа како им помогнал на мигрантите да го надминат стравот. Обидете се да најдете информации за животот на емигрантите од вашата земја во САД, во почетокот на XX век, и споредете ги нивните очекувања со нивните искуства во првите години по емигрирањето.

Прочитајте ги документите III-19, III-20, сл.10 и сл.11 и споредете го искуството на луѓето кои биле принудени да емигрираат, со искуството на емигрантите што е опишано во горниот документ.

Прашања и задачи за делот Ia.

Направете истражување за вашето место во почетокот на XX век: дали тоа било османлиски град или град во некоја нација-држава? Дали знаете за некој роман што го опишува градскиот живот од тој период?

Споредете ги мултиетничките градови (како Солун или Цариград) со главните градови или другите градски центри на нациите-држави: постојат ли разлики во архитектурата, секојдневниот живот, забавата или нешто друго? Со комбинирање на други документи од другите поглавја и горните табели, обидете се да ги категоризирате движењата на населението во Југоисточна Европа, пред и за време на Балканските војни.

16. Економијата

ТАБЕЛА 6

Буџетите на балканските држави, 1898-1912⁴

	Романија			Бугарија			Србија			Грција		
	Прих.	Рас.	П-Р	Прих.	Рас.	П-Р	Прих.	Рас.	П-Р	Прих.	Рас.	П-Р
1900	210	237	-27	81	96	-15	75	84	-9	120	109	+11
1905	308	263	+45	128	125	+3	95	87	+8	130	116	+14
1910	583	525	+58	81	198	-17	126	128	-2	175	141	+34
1911	644	533	+111	199	181	+18	140	125	+15	240	181	+59

Извор: Jackson-Lampe, стр. 234.

Споредете ги бројките за четирите земји. Што можете да забележите?

ТАБЕЛА 7

Структурата на државната потрошувачка per capita во 1911⁵

Трошоци	Вкупно	Јавен долг	Војска	Инфраструктура	Јавно образ.	Земјоделство и индустрија
Романија	75	13	12	13	7	1
Србија	43	12	10	5	3	1
Бугарија	42	9	9	10	5	2
Грција	67	28	11		2	
Австро-Унгарија	62	10			2	
Германија	55	5	16			
Франција	114	32	25		8	
Велика Британија	126		19		11	1

⁴ Во милиони леи, лева, динари и драхми.

⁵ Износот е даден во франци.

Извор: Jackson-Lampe, стр. 234.

Споредете ги и коментирајте ги разликите во потрошувачката меѓу различните земји. Каков е соодносот на тенденциите во потрошувачката на балканските држави и оние на Големите сили? Зошто се трошоците за војска толку високи?

1-2. Земјоделството во османлиска Македонија, во почетокот на XX век

Од правна гледна точка, земјоделците се состојат од:

1. земјопоседници;
2. чифлигари (исполичари);
3. аргати и домашни слуги;

Првата група, што ја сочинуваат сопствениците на чифлиците, се муслимански бегови; вторите се христијанските селани.

Има, исто така, и христијански земјопоседници, но нивните имоти се мали, не повеќе од 200 донуми (секој од по 1 200 квадратни метри); сè што е над таа граница, се наоѓа главно во рацете на беговите. Малите имоти преовладуваат во планинските региони, а големите во рамнинските. Христијанските големопоседници се ретки исклучоци и нив ги сочинуваат Грците кои поседуваат огромни имоти во казите Серез, Драма и Солун.

(...) Исполичарството е една од главните причини за тешката сиромаштија на христијанското селанство, бидејќи тоа раѓа бескрајно самоволие и угнетување од кои нема одбрана. Теоретски, исполичарството функционира вака: бегот, кој е сопственик на земјата, ја дели на онолку парцели колку што има семејства на чифлигот - секое семејство добива од 60 до 100 донуми, во зависност од неговата бројност. Бегот, исто така, го обезбедува семето и им дава бесплатно живеалиште. Жетвата, откако ќе се одвои делот за данок, се дели на два еднакви дела, еден за сопственикот и еден за исполичарот. Таквата делба може на земјопоседникот да му донесе профит од 18 до 25 проценти од неговиот капитал. Но, тој најчесто не е задоволен со делот што му следува и - како апсолутен господар на судбината на својот христијански исполичар, чијшто труд го експлоатира како што сака - успева, насилно и со закани, да присвои поголем дел од половината што треба да му припадне на исполичарот.

(...) Христијанските земјопоседници се, главно, Бугари. Како што рековме погоре, нивните имоти ретко изнесуваат повеќе од 200 донуми. Тие самите ја обработуваат земјата и би можеле и да се збогатат да биде даноците порамноправно и почесно определувани и да не беше несигурноста постојана закана за животите и имотите на христијаните.

Draganof, *La Macedoine et les Reformes* (Париз, 1906), стр. 43-53 во Issawi, стр. 225-7.

Каква била положбата на христијанските селани во османлиска Македонија?

► сл. 6 Мелницата на браќата Сајас во Солун.

Megas, *Souvenir*, стр. 86, сл. 92.

Мелницата на браќата Сајас била изградена во 1873 година. Во неа биле вработени околу 470 работници од кои 350 биле млади Еврејки на возраст од 14 до 18 години. Во 1902 година фабриката претрпела оштетувања од земјотресот што го погодил градот. Таа била целосно уништена од пожар во 1917 година.

Зошто толков број млади девојки работеле во фабриката? Дали знаете какви биле работните услови? Како би се чувствувале вие кога би работеле во мелница наместо да одите на училиште?

ТАБЕЛА 8а
Балканскиот извоз, 1901-1911

	Просечен извоз	% во Австро-Унгарија	% во Германија	% во Франција	% во Велика Британија	% во Белгија	% во Османлиската Империја
Романија	(милиони леи)						
1901-05	361	13	7	3	9	29	
1906-10	501	10	6	7	10	30	
1911	692	9	5	7	8	28	
Бугарија	(мил. лева)						
1901-05	120	10	9	6		16	19
1906-10	119	8	12	6	12	18	27
1911	185	6	12	6	13	28	16
Србија	(мил. динари)						
1901-05	66	86	5	1			6
1906-10	84	28	25	1			10
1911	117	41	25	1			8
Грција	(мил. драхми)						
1901-05	87	14	8	10	27		6
1906-10	120	10	10	8	26		11
1911	141	10	11	10	24		4

Извор: Jackson-Lampe, стр. 174.

ТАБЕЛА 8б
Балканскиот увоз, 1901-1911

	Просечен увоз	% од Австро-Унгарија	% од Германија	% од Франција	% од Велика Британија	% од Османлиската Империја
Романија	(милиони леи)					
1901-05	299	27	28	6	17	
1906-10	409	25	34	5	15	
1911	570	24	32	6	15	
Бугарија	(мил. лева)					
1901-05	95	27	15	6	17	14
1906-10	140	27	17	6	16	14
1911	199	24	20	13	15	8
Србија	(мил. динари)					
1901-05	53	58	13		9	
1906-10	70	33	33		12	
1911	115	41	27		8	
Грција	(мил. драхми)					
1901-05	140	14	9	8	21	10
1906-10	149	12	9	7	22	9
1911	174	17	9	8	4	5

Извор: Jackson-Lampe, стр. 181.

❓ Какви се трендовите во надворешната трговија на балканските земји? Коментирајте ги разликите⁶. Зошто Романија и Србија имаат толку ограничени трговски односи со Османлиската Империја во споредба со Бугарија? Како влијаела надворешната трговија врз економскиот раст?

► сл. 7 Превозните средства во почетокот на XX век во Албанија

Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, стр. 60.

⁶ Земете ја предвид и веројатноста дека Грција веќе имала суфицит во поморскиот транспорт.

ТАБЕЛА 9
Балкански железнички линии⁷ во употреба, 1870-1912

	Романија	Бугарија	Србија	Грција
1870	248	221	0	12
1880	921	224	0	12
1885	1 356	224	253	222
1890	2 424	803	540	697
1895	2 534	861	540	916
1900	3 100	1 566	571	1 033
1905	3 179	1 567	707	1 351
1910	3 437	1 897	892	1 573
1912	3 532	2 109	976	1 584

Извор: Jackson-Lampe, стр. 211.

? Дали железниците се сметале за средство или за доказ на економскиот раст и зошто? Можно ли е да биле изградени од причини кои не се поврзани со економски мотиви?

I-3. Анализа на бугарскиот железнички систем од началникот на Генералштабот на Бугарската армија, генерал Фичев⁸

Оперативни проекти во 1911 и 1912 година. Неодамнешното истражување покажа дека нашите пруги нема да можат да ги задоволат потребите на војската во случај на војна. Тоа значи дека нашите оперативни планови тешко дека ќе можат да се имплементираат, со оглед на неопходниот транспорт за време на мобилизацијата и концентрацијата на војската на теренот.

Поради краткотрајното постоење на бугарското кралство, железничкиот систем не беше во можност да постигне целосен развој и да стане незаменливо средство за национална одбрана.

Двете товарни железнички пруги што поминуваа низ Северна и Јужна Бугарија и трансбал-

канската линија - Горна Ораховица, Трново, Стара Загора, станаа мошне значајни за транспорт на војска во време на мобилизација. Зборувајќи технички, нашите пруги кои, главно, беа градени за трговски потреби, имаат многу недостатоци: остри наклони, мали радиуси, малубројни и мали железнички станици, отсутствуваат платформи за товарење на воени возови, незадоволително снабдување со вода на поголемиот број железнички станици, мал број свртници.

Фичев, *Избрани произведения* (Одбрани трудови).

? Кои воени проблеми произлегле од состојбата на бугарската железница опишана во овој извор?

На кој начин железниците се поврзани со можноста за успешна војна?

Како може да се компензира несоодветноста на железницата?

⁷ Во километри

⁸ Генерал Иван Фичев (1860-1931) бил началник на Генералштабот на Бугарската армија во 1910 година. Тој бил и член на бугарската делегација на мировните преговори во Букурешт, во јули 1913 година.

ТАБЕЛА 10
Телеграфите во 1910

Земја	Телеграфски канцеларии	Телеграфска мрежа	
		Должина на линиите во км	Должина на жиците во км
Србија	208	4 350	8 289
Бугарија	350	5 935	12 760
Романија	3 127	7 321	20 641
Русија	8 423	199 502	705 752
Шведска	2 849	9 317	32 220
Данска	559	3 644	12 842
Холандија	1 393	7 526	36 884
Белгија	1 634	7 880	41 858
В. Британија, Ирска	13 959	98 625	931 532
Франција	20 303	182 794	690 636
Шпанија	1 902	42 935	92 109
Италија	7 664	49 443	203 711
Швајцарија	2 361	3 614	26 021
Германија	45 116	274 593	2.050 332
Австрија	6 970	46 952	235 493
Унгарија	4 592	23 068	144 124
Босна и Херцеговина	173		7 374

Извор: Sundhaussen, стр. 523.

Дали знаете за некое друго технолошко средство кое донесло промени, во комуникацијата и во животот во Европа, кон крајот на XIX и почетокот на XX век? Кога се појавил првиот телефон во вашата земја? Што мислите, какви биле реакциите на луѓето на овие иновации?;

► сл. 8 Вилата Алатини во Солун, 1913

Megas, *Souvenir*, стр.107, сл.120.

К Вилата Алатини била изградена од Чарлс Алатини како приватна резиденција во 1895 година, според нацртот на италијанскиот архитект Виталино Посели. Во 1909 година вилата ја купил III корпус на османлиската армија, а во 1912 година ја зазела грчката војска. Султанот Абдулхамид Втори бил принуден да живее во Вилата Алатини по неуспехот на контрареволуцијата и неговото симнување од престолот во април 1909 година. Тој бил префрлен назад во Цариград во октомври 1912 година, кога се приближувала грчката војска. Еврејското семејство Алатини било едно од најбогатите во Солун и поседувало две од најголемите фабрики во градот (цигланата „Алатини“, основана во 1880 и мелницата „Алатини“, основана во 1882 година).

? Кого гледате на сликата? Како се облечени тие? Дали велосипедот бил вообичаена глетка во Југоисточна Европа во тоа време? Каква била неговата употреба - за рекреација или за транспорт? Дали знаете какви биле реакциите на жена на велосипед?

? **Прашања и задачи за делот 1б.**
 Напишете хронологија на технолошките промени во вашата земја, во доцниот XIX и раниот XX век: електричната енергија, автомобилот, гасот, телефонот итн. Најдете информации за превозните средства во вашата земја, во доцниот XIX и раниот XX век.

1в. Културата

► сл. 9 Час по историја во една женска гимназија, Атина 1911

? Како се облечени ученичките? Знаете ли дали во вашата земја имало одделни училишта за машки и женски деца?
 Дали вашата училишница личи на онаа на сликата? Што виси на ѕидовите?

Στατιστική της Δημοσίας εκπαίδευσης..., Αθήνα 1912 во Koulouri, Ιστορία, стр. 12.

1-4. Едно Еврејче⁹ ги опишува своите училишни денови во Солун, 1904

Le Petit Lycée Français ги отвори вратите во почетокот на 1904 година. Беше скромно сместен на долниот кат во една куќичка во Кампанија, на источниот крај од градот.

Групата деца што ги сочинуваа првите две одделенија претставуваше вистинска слика во мало на хетерогеното население на Солун. Подолната група, во која бев сместен и јас, ја сочинуваа три Французинчиња, едно Грче, четири шпански Еврејчиња, едно Српче, еден мамин¹⁰, Ерменче, Турче и Црногорче кое беше дојдено директно од Цетиње за да ни се придружи.

Сите зборувавме течно француски, бевме дојдени од јавни училишта или од приватни учители и никој од нас немал други контакти, освен со децата од иста националност. Овде за прв пат, седејќи едни до други на нови клупи, и свртени кон триножната црна табла, го слушавме М. Тиери, директорот со црвено лице, сини очи и руси мустаќи, како ни зборува за нашите предмети. (...)

Неговиот искрен интерес за обичаите на земјите ги ослободи и најсрамежливите и најповлечените меѓу нас. Набргу Турчинчето Мехмед се јави доброволно да ги објасни ритуалите за време на Курбан-бајрам, празникот по Рамазан; Јовановиќ, роднина на црногорскиот крал Никола, слободно прозборе за неговиот народ и планините; а заедно со

Папопулос разбравме дека Грците имале многу исти обичаи со Србите, кога Иван, синот на конзулот, ни раскажа како тие дома го слават Велигден. И како што слободно си зборувавме меѓу себе и игравме заедно, градевме топли пријателства, се посетувавме едни со други дома и си ги разменувавме тајните, така сè повеќе ги создававме оние нешта од нашите животи кои кога се гледаат однадвор може да изгледаат чудни и бесмислени.

Sciaky, стр. 152-153, 154.

Во 1908 година во Солун имало 48 еврејски училишта, 32 турски училишта, 20 грчки православни училишта, 7 француски училишта и разни италијански, бугарски, српски и романски институции. Училишта на француски јазик биле оние на *Alliance Israélite Universelle*, *Mission Laïque*, *Lycée* и „Браќата и сестрите на Св. Винсент де Пол“. Мнозинството Еврејчиња од Солун го стекнувале своето образование во институции што не биле под контрола на нивната верска власт.

Каква била етничката структура на Солун во почетокот на XX век? Дали врз учениците влијаело нивното училишно искуство и како?

Каква е етничката структура на вашиот клас? Дали имате пријатели од друга националност?

⁹ Леон Шаки, авторот на овој извадок, бил роден во Солун во 1893 година. Неговото семејство потекнувало од Евреи кои биле протерани од Шпанија во 1492 година, од Италија во 1493 година и од Португалија во 1497 година. Солунските Евреи говореле шпански дијалект од XV век, познат како „ладино“. Во 1915 година Леон емигрирал во Њујорк. Набргу по него заминало и неговото семејство (татко му Саломон, мајка му Палома, сестрите Елда и Лаура и брат му Морис). Намерата им била да се вратат штом ќе се смири ситуацијата во Турција, но никогаш не се вратиле. Леон студирал машинско инженерство на Институтот Прат во Бруклин. Во 1922 година се оженил со Франсис Хилман од Латвија. Умрел во Мексико Сити во 1958 година. Своите мемоари од детството ги објавил првпат, во Солун, во 1946 година.

¹⁰ Следбеник на Шабатеј Цви кој го прифатил исламот.

ТАБЕЛА 11

Неписменоста во почетокот на XX век (проценти на неписмени)

Земја*	Вкупно	Мажи	Жени	Деца**
Франција (1901)	17,4	14,8	19,8	16,9
Австрија (1900)	23,8	22,1	25,5	31,3***
Унгарија (1900)	40,7	34,4	49,6	36,2
Грција (1907)	60,8	41,8	79,8	55,0
Бугарија (1900)	72,1	57,9	86,9	68,4
Европскиот дел на Русија (1897)	73,0	62,5	83,1	77,5
Романија (1899)	78,0		70,6	
Србија (1900)	79,7	67,3	92,9	78,3
Босна и Херцеговина	87,8	82,9	93,4	87,3****

* Година на емпириското истражување, ** На училишна возраст - обично меѓу 5-14 години, *Извор:* Мауер, стр. 102.
 ***Меѓу 6-10 години, ****Од 7-20 години.

? Што мислите, зошто има толку голема разлика меѓу бројот на неписмени мажи и жени?

ТАБЕЛА 12

Основни училишта и ученици во Европа (крај на XIX - почеток на XX век)

Земја*	Училишта	Ученици на 1000 жители	Ученици на 1000 жители (од 5-15 год.)
Србија (1904)	1 267	46	175
Грција (1902)	3 263	81	376
Бугарија (1898)	4 686	96	436
Романија (1903)	4 207	75	351
Русија (1903)	84 500	44	187
Белгија (1905)	7 144	121	608
Франција (1903)	85 437	155	899
Португалија (1890)	5 339	47	238
Шпанија (1901)	33 763	105	525
Италија (1901)	61 777	84	393
Австрија (1903)	21 292	146	670
Унгарија (1905)	18 976	133	598
Босна и Херцеговина (1899)	293	18	76

* Година на емпириското истражување

Извор: Sundhaussen, стр. 555.

? Споредете ги табелите 11 и 12: можете ли да утврдите врска меѓу школството и писменоста? Споредете ги податоците од западните, јужните и југоисточните земји: дали школството соодветствува на оваа категоризација?

► сл. 10 Еврејки танцуваат, Солун

Megas, *Souvenir*, стр. 27, III, сл. 11.

Во Солун имало голем број професионални пејачи кои настапувале на свадби, обрежувања и на други општествени собирања. Еврејските музичари биле познати како „чалгии“. Во предвечерјето на Балканските војни во Солун, кој имал 150 000 жители, живееле 60 000 Евреи.

► сл. 11 Ткајачки, Авдела 1907 - Првиот балкански филм

Chr. K. Christodoulou, стр. 39

Браќата Јанис (1878-1954) и Милтон (1883-1964) Манаци, од влашко потекло, биле родени во Авдела (Гребенската околина) и живееле во Битола до 1905 година. Тие снимиле многу настани, луѓе, церемонии и обичаи во ослабената Османлиска Империја и се сметаат за татковци на кинематографската уметност на Балканот. Во 1921/22 година браќата го отвориле првото кино во Битола. Нивниот филм „Ткајачки“ (1907) се смета за првиот филм снимен на Балканот.

Споредете ги сликите 2, 10 и 11. Составете две прашања кои се однесуваат на сите три слики.

Прашања и задачи за делот IV

Најдете информации за образовниот систем во вашата земја во почетокот на XX век: основни и средни училишта, наставни програми, посетеност на наставата, учебници итн.

Најдете учебник од почетокот на XX век и споредете го со вашите. Најдете ги сличностите и разликите.